XUDOYBERDI TO`XTABOYEV VA MARK TVEN ASARLARIDA BOLALIK OLAMI, SARGUZASHT VA YUMORNING BADIIY TALQINI: QIYOSIY TAHLIL

Saidova Malikabonu Baxromovna
Samarqand davlat chet tillari instituti 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: **Zubaydova Nilufar Ne’matillayevna**
Samarqand davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek bolalar adabiyotining yirik vakili Xudoyberdi To‘xtaboyev bilan jahon adabiyoti klassigi Mark Tven asarlarida uchraydigan bolalik ruhiyati, sarguzasht motivlari hamda kulgi va kinoyaga asoslangan tasvir usullari tipologik jihatdan o‘zaro solishtirib o‘rganiladi. Tahlil X. To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” romani, shuningdek M. Tvenning “Tom Soyerning sarguzashtlari” va “Geklberri Finn sarguzashtlari” asarlariga tayanadi; bunda Hoshimjon Ro‘ziyev, Tom Soyer va Geklberri Finn obrazlarining badiiy-estetik jihatlari yoritiladi. Bundan tashqari, ikki adib ijodida bolalarning kattalar olamidagi nohaqlik va byurokratiyaga munosabati, milliy mentalitetga xos belgilar hamda yumorning ijtimoiy va tarbiyaviy roli tadqiq etiladi.*

Kalit so‘zlar: *qiyosiy adabiyotshunoslik, bolalik olami, sarguzasht janri, badiiy yumor, satira, Xudoyberdi To‘xtaboyev, Mark Tven, qahramon psixologiyasi, milliy kolorit.*

Саидова Маликабону Бахромовна
студентка 2-го курса Самаркандского государственного института иностранных языков
Научный руководитель: **Зубайдова Нилуфар Неъматиллаевна**
преподаватель Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация: *В данной научной статье проводится типологический сравнительный анализ психологии детства, приключенческих мотивов и сатирико-юмористических приемов в творчестве выдающегося представителя узбекской детской литературы Худайберды Тухтабаева и классика мировой литературы Марка Твена. На основе романа Х. Тухтабаева «Верхом на желтом диве» и произведений М. Твена «Приключения Тома Сойера» и «Приключения Гекльберри Финна» раскрывается художественно-эстетическая интерпретация образов главных героев - Хашимджана Рузиева, Тома Сойера и Гекльберри Финна. Кроме того, анализируется отношение*

детей к несправедливости и бюрократии мира взрослых, особенности национального менталитета и социально-воспитательная функция юмора.

Ключевые слова: *сравнительное литературоведение, мир детства, приключенческий жанр, художественный юмор, сатира, Худайберды Тухтабаев, Марк Твен, психология героя, национальный колорит.*

Saidova Malikabonu Baxromovna
2nd-year student, Samarkand State Institute of Foreign Languages
Scientific Supervisor: **Zubaydova Nilufar Ne’matillayevna**
Teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract: *This scholarly article presents a typological comparative analysis of childhood psychology, adventure motifs, and satirical-humorous artistic devices in the works of Khudoyberdi Tukhtaboyev, a prominent figure in Uzbek children's literature, and Mark Twain, a classic of world literature. Based on Tukhtaboyev's novel Riding the Yellow Giant and Twain's The Adventures of Tom Sawyer and The Adventures of Huckleberry Finn, the study explores the artistic and aesthetic interpretation of the protagonists - Hoshimjon Ruziyev, Tom Sawyer, and Huckleberry Finn. Furthermore, the paper examines how young protagonists perceive injustice and bureaucracy in the adult world, the nuances of national mentality, and the socio-educational functions of humor.*

Keywords: *comparative literature, world of childhood, adventure genre, artistic humor, satire, Khudoyberdi Tukhtaboyev, Mark Twain, character psychology, national color.*

KIRISH

Jahon adabiyotshunosligida bolalik mavzusi alohida o‘rin tutadi, chunki u inson ruhiyatining eng toza, tabiiy va shu bilan birga murakkab tomonlarini yoritadigan o‘ziga xos badiiy oyna vazifasini bajaradi. Turli davrlarda va turli joylarda yaratilgan asarlarda umumiy badiiy tamoyillarning paydo bo‘lishi tipologik yaqinlik qonuniyatlari orqali tushuntiriladi. Bunday badiiy hamohanglikni XIX asr Amerika adabiyotining taniqli namoyandasi Mark Tven ijodida ham, XX asr o‘zbek adabiyotida sarguzasht-fantastik janrning rivojiga katta hissa qo‘shgan Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarida ham ko‘rish mumkin.

Ikkala yozuvchi ham bolani nasihat tinglovchi passiv obyekt sifatida emas, balki mustaqil o‘ylaydigan, o‘z haqiqati va adolat o‘lchoviga ega faol shaxs sifatida tasvirlaydi. An’anaviy bolalar adabiyotidagi quruq o‘gitlardan farqli ravishda, M. Tven va X. To‘xtaboyev qahramonlari olamni bevosita sinash, xato qilish va kutilmagan sarguzashtlarni boshdan kechirish orqali tushunadi. Tadqiqotdan maqsad — ikki adib asarlaridagi bolalik falsafasini,

sarguzasht syujetining tuzilishini va yumorning ijtimoiy-estetik vazifalarini qiyoslab, ularning badiiy mahorati xususiyatlarini ochib berishdir.

1. Tadqiqotning nazariy va tipologik asoslari. Turli xalqlar adabiyotidagi hodisalarni o‘zaro solishtirishda V. M. Jirmunskiy ishlab chiqqan tarixiy-tipologik yondashuv asosiy metodologik tayanch hisoblanadi[117]. Bu nazariyaga muvofiq, ijtimoiy-ma’naviy sharoitning o‘xshashligi va insonning umumiy psixologik tabiati geografik jihatdan bir-biridan uzoq adabiyotlarda ham o‘zaro yaqin syujet va obrazlar tizimining shakllanishiga olib keladi.

Shuningdek, M. M. Baxtinning “kulgi madaniyati” va karnavalizatsiya konsepsiyasi bolalar adabiyotidagi yumorning mohiyatini tushunishda asqotadi[118]. Baxtinning fikricha, yumor rasmiy aqidalar va qotib qolgan qoidalarni yumshatadi hamda voqelikka erkin, tanqidiy qarashga yo‘l ochadi. Mark Tven va Xudoyberdi To‘xtaboyev ijodida esa bolalarcha sodda kulgi vositasida jamiyatdagi og‘ir kamchiliklar ochib tashlanadi. Bundan tashqari, L. S. Vygotskiyning bolalar xayoloti va o‘yin faoliyati psixologiyasi haqidagi qarashlari Tom Soyer va Hoshimjon Ro‘ziyevdagi fantastik xayolparastlikni ilmiy izohlashda katta ahamiyatga ega[119].

2. Bolalik olami va bosh qahramonlar psixologiyasi. Ikkala yozuvchi asarlarida bolalik kattalarning zerikarli qoidalaridan holi, erkinlik va yangiliklarga boy alohida dunyo sifatida namoyon bo‘ladi. Mark Tvenning Tom Soyeri Missisipi bo‘yidagi kichik bir shaharchada yashasa ham, uning xayol dunyosi chegarasiz: u gohida qaroqchilar boshlig‘i, gohida Robin Gud, yana gohida xazina qidirib yurgan sayyoh qiyofasiga kiradi[120]. Uning yaqin do‘sti Geklberri Finn esa jamiyatning sun’iy axloqiy qoidalaridan ozod, tabiat bag‘rida yashaydigan erkin ruhning ifodasidir[121].

Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” romanidagi Hoshimjon Ro‘ziyev ham Tom Soyerga o‘xshab sho‘x, qiziqqon va mehnat qilmay, oson yo‘l bilan “katta odam” bo‘lishni orzu qiladigan o‘smirdir[122]. Hoshimjon darslardan qochib, sehrli qalpoqcha yordamida bir lahzada agronom, muhandis, shoir yoki artist bo‘lishga urinadi. Bu xususiyat Tom Soyerning maktabdan bosh tortishi hamda mehnatni (masalan, devor oqlashni) o‘yinga aylantirib, atrofdagilarni ham ishontira olish qobiliyati bilan ruhan uyg‘undir.

Shunga qaramay, qahramonlarning ma’naviy o‘sishida milliy muhitning o‘rni yaqqol ko‘zga tashlanadi:

[117] Jirmunskiy V. M. Sravnitelnoye literaturovedeniye: Vostok i Zapad. – Leningrad: Nauka, 1979. – B. 64–78.
[118] Baxtin M. M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya i Renessansa. – Moskva: Xudojestvennaya literatura, 1990. – B. 18–25.
[119] Vygotskiy L. S. Voobrajeniye i tvorchestvo v detskom vozraste. – Sankt-Peterburg: Soyuz, 1997. – B. 12–19.
[120] Tven M. Tom Soyerning sarguzashtlari (Ilhomjon To‘xtasinov tarjimasi). – Toshkent: Akademnashr, 2019. – B. 28–45.
[121] Twain M. The Adventures of Huckleberry Finn. – New York: Penguin Classics, 2003. – P. 95–112.
[122] To‘xtaboyev X. Sariq devni minib. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – B. 34–52.

Mark Tven qahramonlarida individualizm, erkinlikka tashnalik va irqiy hamda ijtimoiy tengsizlikka qarshi vijdon noroziligi birinchi o‘rinda turadi (masalan, Gekning qora tanli Jimni qutqarish yo‘lida ichki iztirob chekishi).

Xudoyberdi To`xtaboyev qahramonida esa o‘zbekona oilaviy qadriyatlar, onaga cheksiz mehr, mahalla-ko‘y oldida uyalish tuyg‘usi hamda faqat halol mehnat va bilim orqali haqiqiy hurmatga erishish mumkinligini anglash asosiy o‘rinni egallaydi.

3. Sarguzasht motivlarining badiiy funksiyasi. Ikkala yozuvchida sarguzasht kitobxon e’tiborini tortishning oddiy usuli emas, balki qahramon xarakteri sinovdan o‘tadigan badiiy tajriba maydoni vazifasini bajaradi[123].

Mark Tven asarlarida sarguzashtlar real hayotga asoslanadi: g‘orda yo‘l adashish, qabristonda dahshatli voqeaning guvohi bo‘lish, Missisipi bo‘ylab solda sayohat qilish kabi epizodlar o‘smirlarni chinakam xavf-xatarlar bilan yuzma-yuz qiladi. Aynan shunday xavfli vaziyatlarda Tom Soyerning Bekki Tetcherga nisbatan jasorati va Geklberri Finning insonparvarligi ochiq-oydin ko‘rinadi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev esa sarguzasht tizimiga o‘zbek xalq ertaklaridan olingan fantastik unsur — sehrli qalpoqchani kiritadi[124]. Ko‘rinmas bo‘lib qolish imkoni Hoshimjon uchun cheksiz sarguzashtlar yo‘lini ochadi. Qiziq tomoni shundaki, ertakona sehr vositasi asarda hayotiy muammolarni ochib berishga xizmat qiladi. Hoshimjon ko‘rinmas holda turli idoralar, dalalar va yig‘ilishlarga kirib yurar ekan, sarguzashtlar davomida uning bolalarcha soddaligi o‘rnini asta-sekin hayotiy tajriba va mas’uliyat tuyg‘usi egallay boshlaydi.

Qiyosiy mezonlar	Mark Tven asarlari (“Tom Soyer”, “Geklberri Finn”)	Xudoyberdi To‘xtaboyev asari (“Sariq devni minib”)
Sarguzasht manbai	Real hayot muhiti, tabiat bag‘ri, safarlar va kutilmagan xavf-xatarlar	Real turmush bilan xalq og‘zaki ijodidan olingan fantastik unsur (sehrli qalpoqcha)ning qorishuvi
Asosiy konflikt	Bola tabiatidagi erkinlik bilan jamiyat ikkiyuzlamachiligining to‘qnashuvi	Oson yo‘l bilan shon-shuhrat qozonish istagi bilan halol mehnat va bilimga ehtiyoj o‘rtasidagi qarama-qarshilik
Yumorning xarakteri	Yengil hazildan boshlanib, keskin ijtimoiy satiraga o‘tadigan kinoya	Xalqona hazil-mutoyiba, vaziyatdan kelib chiqadigan kulgi va mayin ijtimoiy tanqid

[123] Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – B. 214–220.
[124] Jumaboyev M. O‘zbek bolalar adabiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013. – B. 188–196.

Qahramon evolyutsiyasi	Axloqan kamolot, do‘stlik va inson qadriga yetish	Xatolarini tan olib, ilm yo‘liga qaytish va ma’naviy kamol topish

4. Yumor va satira: kattalar dunyosiga bolalar nigohi. Mark Tven va Xudoyberdi To‘xtaboyev uslubini bir-biriga bog‘laydigan eng kuchli badiiy omil — yumor bilan satiraning o‘zaro uzviyligidir. Ikkala adib ham kattalar jamiyatidagi soxtakorlik, mansabparastlik, ko‘zbo‘yamachilik va quruq rasmiyatchilikni bolaning beg‘ubor, ammo keskin nigohi orqali ochib tashlaydi.

Mark Tven ijodida yumor tez-tez kinoya darajasiga ko‘tariladi. Misol uchun, Tom Soyerning devor oqlash sahnasida inson ruhiyatining oddiy, lekin nozik bir qirrasi — man etilgan yoki mushkul deb ko‘rsatilgan narsaga havas kuchayishi — yengil kulgi bilan tasvirlanadi. “Geklberri Finn sarguzashtlari”da esa yumor jiddiyroq tus olib, o‘zini “madaniyatli” sanaydigan jamiyatning quldorlik va xurofotga tayangan ikkiyuzlamachiligini ochib tashlovchi keskin satiraga aylanadi. Gekning sodda mantiqi kattalarning soxta axloqini yakson qiladi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlaridagi yumor o‘zbek og‘zaki ijodiga, xususan askiya va latifalarga xos samimiy kulgi bilan boyigan. Hoshimjonning bilimsiz turib “buyuk mutaxassis” bo‘lmoqchi bo‘lishi, xatolarga to‘la maktublari yoki ko‘rinmas holda kattalarning ishlarini fosh qilishi o‘quvchida chin dildan kulgi uyg‘otadi. Shu bilan birga, adib yumordan poraxo‘rlik, ko‘zbo‘yamachilik, ilmsiz mansabdorlarning beparvoligi kabi ijtimoiy illatlarni tanqid qilish vositasi sifatida mahorat bilan foydalanadi. Bunda bolalarcha soddalik kattalarning murakkab hiyla-nayranglaridan ustun keladi.

5. Milliy kolorit va tarbiyaviy-estetik ahamiyat. Qiyosiy tahlil ikkala yozuvchining umuminsoniy g‘oyalarni o‘z xalqining milliy ruhi va til boyligi orqali ifodalaganini ko‘rsatadi. Mark Tven Amerika janubining jonli xalq tili, sheva xususiyatlari, Missisipi bo‘yidagi turmush tarzi hamda diniy-axloqiy muhitini katta mahorat bilan aks ettirgan. Xudoyberdi To‘xtaboyev esa o‘zbek qishlog‘i manzaralari, milliy urf-odatlar, maqol va iboralarga boy jonli so‘zlashuv tilini asarning ichki to‘qimasiga singdirib yuborgan.

Ikkala muallif asarlarining badiiy-estetik qiymati shundaki, ular tayyor axloqiy xulosalarni o‘quvchiga zo‘rlab o‘tkazmaydi. Aksincha, o‘quvchi Tom, Gek va Hoshimjon bilan birga kuladi, ularning xatolaridan xulosa chiqaradi va insoniy qadr-qimmat, halollik, do‘stlik hamda ilm-ma’rifat naqadar muhimligini o‘zi anglab yetadi.

XULOSA

Xudoyberdi To‘xtaboyev va Mark Tven ijodini qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ular turli madaniyat va zamonlarga mansub bo‘lsa-da, bolalik olamini badiiy aks ettirishda

umumiy estetik tamoyillarga suyangan. Tadqiqot natijalaridan quyidagi xulosalar kelib chiqadi:

Birinchidan, Tom Soyer, Geklberri Finn va Hoshimjon Ro‘ziyev obrazlari bolalikning faol, izlanuvchan va erkin tabiatini ifodalovchi tipologik qahramonlar sanaladi. Ularning sho‘xliklari va sarguzashtga intilishi olamni tushunish hamda o‘zligini topish jarayonining tabiiy ko‘rinishi sifatida talqin etiladi.

Ikkinchidan, M. Tven asarlarida sarguzasht syujeti real hayotiy sinovlarga, X. To‘xtaboyev romanida esa voqelik bilan ertakona fantastikaning uyg‘unligiga asoslangan bo‘lsa-da, ikkala holatda ham u qahramonlarning ma’naviy kamolotiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ikkala yozuvchi ijodida yumor va satira kattalar olamidagi ijtimoiy nohaqlik, rasmiyatchilik va soxtakorlikni ochib tashlashning eng samarali badiiy vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli bu asarlar nafaqat bolalar adabiyoti, balki jahon va o‘zbek badiiy tafakkurining ham o‘chmas durdonalari sifatida o‘z dolzarbligini yo‘qotmay kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To`xtaboyev X. Sariq devni minib. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. - 256 b.
2. Tven M. Tom Soyerning sarguzashtlari (Ilhomjon To‘xtasinov tarjimasi). -Toshkent: Akademnashr, 2019. - 240 b.
3. Twain M. The Adventures of Huckleberry Finn. New York: Penguin Classics, 2003. - 366 p.
4. Baxtin M. M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya i Renessansa. Moskva: Xudojestvennaya literatura, 1990. - 543 s.
5. Jirmunskiy V. M. Sravnitelnoye literaturovedeniye: Vostok i Zapad. Leningrad: Nauka, 1979. - 493 s.
6. Vygotskiy L. S. Voobrajeniye i tvorchestvo v detskom vozraste. Sankt-Peterburg: Soyuz, 1997. - 96 s.
7. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Akademnashr, 2018. 480 b.
8. Jumaboyev M. O‘zbek bolalar adabiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013. 312 b.